

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуті особливості творчого мислення студентів, проаналізовані концепції творчості сучасного українського вченого В. О. Моляко та зарубіжного вченого Е. де Боно, представлена програма розвитку творчого мислення студентів та наданий аналіз результатів її впровадження в роботу студентів-психологів.

Ключові слова: творчість, творче мислення, «латеральне мислення», інтелектуальні стратегії.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства важливим є вміння творчо мислити. У сучасному суспільстві нам доводиться працювати з неповною інформацією або з величезною її кількістю. Прогрес йде швидкими темпами. Постійно удосконалюються новітні технології і людині необхідно встигати за ними, йти у ногу з прогресом. Їй вже не досить просто мати певні знання, їй необхідно постійно вирішувати нові проблемні ситуації, їй необхідно вміти вчитися, у тому числі й самостійно, а для цього їй потрібно творче мислення.

Особливу актуальність творче мислення набуває в освітньому процесі в рамках кредитно-модульної системи, коли збільшується відсоток самостійної роботи студентів. Перед навчальними закладами зараз ставляться принципово нові завдання, спрямовані на розвиток у студентів творчого мислення, творчої активності й самостійності. Під час підготовки фахівців у вузах головним стає не засвоєння готових знань, а розвиток у студентів здібностей до оволодіння методами пізнання, що дозволяють самостійно отримувати знання, творчо їх використовувати, створювати щось нове.

Протиріччя в потребах суспільства та майже відсутність програм розвитку творчого мислення студентів обумовлюють необхідність впровадження програм розвитку творчого мислення студентів у навчальний процес.

Особливості прояву творчості в студентський період досить суперечливі. З одного боку, у цей період студент вирішує розумові завдання досить легко, швидко й ефективно. Він здатен доволі легко абстрагуватися від конкретного, наочного матеріалу й міркувати в словесному плані. На основі загальних даних він будує гіпотези, перевіряє або відкидає їх у процесі вирішення розумових завдань. Зустрічаючись із необхідністю вирішувати завдання, що для нього є новим, у більшості випадків він прагне використовувати різноманітні підходи до його розв'язання, прагнучи знайти найбільш ефективний з них. Мислення студента перебуває на рівні формальних операцій та гіпотетичного міркування. Мислення цієї вікової групи абстрактне й системне, воно рефлексивне, студенти здатні усвідомлювати процеси власного мислення, розумові, мовні та інтелектуальні стратегії. Студенти спроможні проявляти гнучкість, пластичність, вони готові до змін і відкриттів, до співпраці. Мислення цієї вікової категорії відрізняється більш гнучкими переходами у взаємозв'язках образних, логічних і дійових компонентів. Однією з основних характеристик мислення є комплексний характер розумових операцій при високому рівні інтеграції різних видів мислення. Наприклад, результати теоретичного мислення перевіряються практикою, під впливом якої відбувається збагачення й теоретичного мислення. Водночас практичне мислення, пов'язане з ситу-

ацією, що сприймається безпосередньо, відштовхується від понять теоретичного мислення тощо. А.О. Реан підкреслює, що мислення в студентський період — це сплав чуттєвого (наочно-образного) і теоретичного (логічного) мислення. Є наукові дані, що говорять про те, що один з оптимумів розвитку теоретичного мислення припадає саме на студентський період. Паралельно з розвитком мислення розвивається увага, увага. Що також є сприятливими факторами для прояву творчості. Студенти поступово починають визнавати й навіть схвалювати різноманітність думок. Вони намагаються звикнути до того, що люди мають на це право, і розуміють, що будь-яка людина може, залежно від контексту, підійти до того ж самого явища з різних сторін. Студент обмірковує протилежні думки, синтезує та інтегрує їх.

З іншого боку, оскільки в цьому віці «єго» людини вже тісно пов'язано з мисленням, то студентові стає важко насолоджуватися самим процесом мислення, у нього може знижуватися мотивація до творчості й зростати бажання працювати за шаблонами, оскільки так легше й надійніше. Саме тому дуже часто вирішення проблем у цей період набуває однобічного характеру. У студента формується яскраво виражена особиста думка, самостійно обрана позиція.

Студент має величезний творчий потенціал, що необхідно розвивати і якому не можна дати згаснути. Для мислення як вищого психічного процесу діяльність, якою займається людина, має досить істотне значення. Заняття творчою діяльністю є необхідною умовою формування вмінь і навичок студентів вирішувати поставлені перед ними проблемні завдання.

Виходячи з вищесказаного, розвиток творчого мислення в період студентства стає особливо актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що розвиток творчого мислення – це свідомо, цілеспрямована, активна, послідовна діяльність, ми розробили програму розвитку творчого мислення студентів. Програму розвитку творчого мислення розроблено на основі концепцій творчості сучасного українського психолога Валентина Олексійовича Моляко й сучасного зарубіжного вченого Едварда де Боно.

Концепція творчості В. О. Моляко є унікальною. В. О. Моляко під творчістю розуміє процес створення суб'єктивно нового. У творчості основними є оригінальність, новизна. Творчу діяльність, на думку вченого, можна охарактеризувати за такими параметрами, як: суб'єкт творчості; продукт творчості; умови, у яких протікає творчий процес. Головною характеристикою творчих можливостей людини у вирішенні завдань є стратегія рішення (інтелектуальна стратегія) – суб'єктивна програма розв'язання нового завдання, що відображає головну тенденцію в пошуковій діяльності. Учений виділяє п'ять основних стратегічних форм інтелектуальної діяльності: стратегія аналогізування (пошук аналогій); стратегія комбінування (комбінування елементів); стратегія реконструювання (реконструювання, внесення нових елементів, створенням нових функцій); універсальна стратегія (майже гармонічне використання вищезгаданих дій); стратегія випадкових підстановок (хаотичний, нецілеспрямований пошук, дії «наосліп», без плану та чітких гіпотез) [5], [6], [7], [8], [9], [10].

Е. де Боно розробив власну своєрідну концепцію творчого мислення. Учений розглядає творче мислення в широкому розумінні як процес роботи з інформацією (як операційне вміння), що виникає в проблемній ситуації, безпосередньо пов'язаний зі сприйняттям людиною навколишньої дійсності, з її

увагою, спирається на роботу пам'яті, уяви, знання (свідомі й неусвідомлювані), пов'язаний з особистісними характеристиками, з «єго» людини, її емоційною сферою, мотивацією до творчості. Мислення знаходить свою реалізацію в мові та мовленні, але рівень розвитку мовленнєвих навичок не може бути показником рівня розвитку мислення людини. Мислення також знаходить свою реалізацію в образах. В 1967 році Е. де Боно вводить поняття «латеральне мислення», під яким розуміє специфічний процес обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття навколишньої дійсності, створення нових альтернативних підходів до розв'язання певної проблеми. Ключовими сторонами латерального мислення є перегляд інформації, що існує, і свідомий пошук альтернатив. Мета – генерація нових ідей і відкидання старих фіксованих стереотипів; внесення змін в аналіз розв'язання завдання й підходи до рішення проблеми. Основне завдання – перебудова схеми розв'язання завдання, що існує, і пошук ефективного рішення проблеми. Основні принципи: усвідомлення домінуючої ідеї; пошук різних підходів; звільнення від контролю логічного мислення; використання випадку; усвідомлення того, що кожна з точок зору є лише один з багатьох можливих варіантів; відкладання оцінки при ухваленні рішення. Основні етапи латерального мислення: 1) усвідомлення недоліків фіксованих моделей; 2) набуття навичок використання латерального мислення. «Латеральне мислення» на різних етапах включає аспекти логічного, конвергентного й дивергентного мислення. При латеральному мисленні в процес мислення включається робота свідомості й неусвідомлюваного. Вони переплітаються, у певний момент виникає новий продукт. Цей продукт є «сирим», він потребує подальшої роботи над ним, розробки, перевірки, удосконалення. Неусвідомлюване у розумінні вченого не є неусвідомлюване в психоаналітичному сенсі. Неусвідомлюване, на думку вченого, включає певний досвід, знання, що не усвідомлюються людиною («побічні продукти»). Ці знання можуть переплітатися зі свідомими знаннями й приводити до появи нового продукту. Творче мислення, підкреслює Де Боно, охоплює більш широку область, ніж латеральне. Латеральне мислення є ядром творчого. Творче мислення пов'язано з артистизмом, талантом, емоційною чутливістю, натхненням тощо. Для творчого мислення важливим є новизна й оригінальність результату, для латерального – ефективність кінцевого продукту. Нова ідея при латеральному мисленні повинна бути логічно обґрунтована на кінцевому етапі роботи [1], [2], [3], [4], [13], [14], [15], [16].

Програма, що була розроблена нами, включає в себе роботу над розвитком інтелектуальних стратегій (В.О. Моляко) та «латерального мислення» (Е. де Боно).

Стратегія комбінування передбачає роботу по виконанню вправ «Складання речення», «Складання композиції з фігур», «Складання композиції зі слів».

«Складання речення». Інструкція: «Вам буде запропоновано три слова. Необхідно скласти якнайбільше речень, що обов'язково б включали ці три слова (можна змінювати відмінок і використовувати додатково інші слова). Не відкидаючи варіанти, що відразу ж виникають, бажано пошукати нестандартні й водночас дуже влучні рішення. На виконання завдання надається 5 хвилин. Слова: «озеро», «олівець», «ведмідь»; «небо», «книга», «слон»; «дерево», «кінофільм», «дружба». Можуть бути використані будь-які інші слова.

«Складання композиції з фігур». Інструкція: «Вам буде запропоновано три предмети. Необхідно скласти якнайбільше композицій, що обов'язково б

включали ці три предмети. На виконання завдання надається 5 хвилин. Фігури: коло, квадрат, трикутник; ромб, овал, чотирикутник. Можуть бути використані будь-які інші предмети.

«Складання композиції зі слів». Інструкція: «Вам буде запропоновано три слова. Необхідно скласти якнайбільше слів, що обов'язково б включали літери з цих слів. На виконання завдання надається 5 хвилин. Слова: гідроелектростанція, подорож, емпатія; асиметрія, варіативність, праска. Можуть бути використані будь-які інші слова.

Стратегія аналогізування передбачає роботу по виконанню вправ «Пошук спільного», «Пошук аналогів».

«Пошук спільного». Інструкція: «Вам буде запропоновано два слова. Необхідно виписати якнайбільше спільних ознак, характерних для цих предметів. Спробуйте знайти якнайбільше таких ознак. Можливо, ви побачите щось незвичайне в цих предметах. На виконання завдання надається 5 хвилин. Слова: «тарілки» – «човен»; «сонце» – «чашка»; «помідор» – «будинок». Можуть бути використані будь-які інші слова.

«Пошук аналогів». Інструкція: «Вам буде названий предмет. Необхідно написати якнайбільше його аналогів, тобто інших предметів, що подібні до нього за істотними ознаками. Не відкидаючи варіанти, що відразу ж виникають, бажано пошукати нестандартні й водночас дуже влучні рішення. На виконання завдання надається 5 хвилин. Предмети: «літак», «відро», «чайник», «ліжко». Можна використовувати будь-які інші предмети.

Стратегія реконструювання передбачає роботу по виконанню вправ «Способи застосування предмета», «Незаселений острів».

«Способи застосування предмета». Інструкція: «Вам буде названий предмет. Необхідно назвати якнайбільше способів його застосування, указати як можна більше різних функцій предмета. Необхідно запропонувати якомога більше незвичайних способів використання цього предмета. Що з нього можна зробити? Як можна його використовувати? Не відкидаючи варіанти, що відразу ж виникають, бажано пошукати нестандартні й водночас дуже влучні рішення. На виконання завдання надається 5 хвилин. Предмети: «книга», «ложка», «зубна щітка», «відро», «окуляри», «яблуко». Можна використовувати будь-які інші предмети.

«Незаселений острів». Інструкція: «Уявіть собі, що Ви потрапили на незаселений острів. У Вас нічого немає. Їсти дуже хочеться. Що ви будете використовувати для ловлі риби. На виконання завдання вам надається 5 хвилин».

Універсальна стратегія передбачає роботу по виконанню вправи «Гра слів». Інструкція: «Вам будуть названі певні слова. Ви можете з ними «пограти»: комбінуйте, знаходьте щось спільне, вигадуйте нові функції. Відпустіть свою уяву і віддайтеся польоту фантазії. У вас 5 хвилин. Слова: «небо», «бегемот», «щастя», «насос», «машина», «любов», «квітка», «шафа», «сніг», «вікно»; «експедиція», «басейн», «стіл», «зірка», «равлик», «ліхтар», «комп'ютер», «ручка», «друг», «холодильник».

Стратегія випадкових підстановок передбачає роботу по виконанню вправи «Оповідання». Інструкція: «Вам необхідно скласти оповідання, що може бути незвичайним, оригінальним, фантастичним. Початок розповіді такий: «Якось одного разу...»; «Вставши сьогодні вранці, я зрозумів (ла)...»; «Я прочитала (прочитав) у газеті, що...». Можна давати й інші початки оповідань.

Нами були розроблені заняття ціллю яких є розвиток латерального мислення студентів. При розробці занять ми враховували те, що складовими тво-

рчого процесу є когнітивний компонент, компонент оцінки та поведінковий компонент. Для розвитку когнітивного компоненту творчості використовувалися методи: «плюс, мінус, цікаво»; «розгляд усіх факторів»; «погляд інших людей»; «наслідки й результат»; «альтернативи, можливості, вибір»; «цілі, спрямування, задачі»; «пріоритети першорядної важливості»; «метод випадкової стимуляції»; «провокаційна операція»; «Шість капелюхів мислення». З метою розвитку компоненту оцінки використовувався метод «Шість медалей оцінки». З метою розвитку поведінкового компоненту використовувався метод «Шість пар взуття способу дії».

Мета методу «Плюс, мінус, цікаво» полягає у тому, щоб подивитися на всі плюси певної ситуації, потім оцінити всі мінуси та звернути увагу на найцікавіші моменти. «Розгляд усіх факторів» – розглянути всі фактори, що необхідно враховувати при рішенні певної проблеми. «Погляд інших людей» – поставити себе на місце іншої людини та поглянути на світ її очима. «Наслідки й результат» – розглянути всі наслідки дії або рішення. «Альтернативи, можливості, вибір» – цілеспрямовані спроби створення великої кількості альтернатив при вирішенні проблем, створенні чогось нового. «Цілі, спрямування, задачі» – точно визначити та вибрати мету, що людина прагне досягти. «Пріоритети першорядної важливості» – виділити пріоритети. Мета методу «Випадкової стимуляції» – подивіться на задачу по-новому, зв'язати ситуацію та випадковий стимул (слово, людину, подію, журнал тощо). «Провокаційна операція» пропонується як провокація та зовнішній стимул з нової сфери, що входить в контакт з асоціаціями, пов'язаними з проблемою, що необхідно розв'язати.

Мета методу «Шість капелюхів мислення» – розкласти наше мислення на складові частини, виділити в ньому шість основних типів, надаючи тим самим людині змогу у певний конкретний момент звертатися до одного, свідомо обраного, типу мислення, а не використовувати всі види мислення одночасно. Кожен капелюх має певний колір та тип мислення (див. Табл. 1)

Таблиця 1

Капелюх та тип мислення

Капелюх	Значення (тип мислення)
Білий	Збір інформації, фактів
Червоний	Вираження емоцій, почуттів, інтуїція.
Жовтий	Знаходження сильних сторін, позитива
Чорний	Знаходження слабких сторін, недоліків
Зелений	Знаходження можливостей, альтернатив, чогось нового, цікавого (творчий пошук)
Синій	Аналіз процесу мислення

Мета методики «Шість медалей оцінки»: всебічний аналіз, знаходження цінних аспектів, звертання уваги на цінні сторони в предметах та ідеях, здійснення їхнього пошуку, розуміння їхніх особливостей та реалізація дій відповідним чином. Необхідно оцінити (зважити всі «за» і «проти» – переваги й недоліки). Кожна із шести медалей «виготовлена» із певного матеріалу, що підібраний метафорично та має певне призначення (див. Табл. 2)

Таблиця 2

Медаль та її призначення

<i>Медаль</i>	<i>Опис призначення</i>
Золота	Фокусування уваги на тому, що важливо саме для людини
Срібна	Знаходження цінних аспектів організації та мінімізація негативних
Сталева	Поліпшення якості роботи, послуг, функціонування тощо
Скляна	Робота творчого мислення, новаторство, спрощення
Дерев'яна	Застосування заходів для мінімізації (ліквідації) негативного впливу на навколишнє середовище в широкому сенсі слова (природу; людей, які нас оточують; речі тощо)
Мідна	Брати до уваги різні точки зору, щоб оцінити різні варіанти сприйняття ситуації, про яку йде мова.

Мета методу «Шість пар взуття способу дії» – визначити, який стиль поведінки є найкращим у конкретній ситуації, структурування поведінки на шість окремих способів дії – вироблення вміння діяти. У таблиці нижче описується взуття та його спосіб дії.

Таблиця 3

Взуття та його спосіб дії

<i>Взуття</i>	<i>Спосіб дії</i>
Сині флотські формені черевики	Дотримання порядків, що заведені, та формальних процедур; чітке слідування інструкціям крок за кроком
Сірі кросівки	Розслідування, різного роду дослідження, збирання фактів
Коричневі робочі черевики	Робота в тяжких умовах. Необхідно бути розважливим і практичним; приймати рішення виходячи з того, як розвивається ситуація
Жовтогарячі гумові чоботи	Дії пов'язані з небезпеками та екстремальними ситуаціями. Необхідно вивести ситуацію із рангу надзвичайної, звести до мінімуму небезпеку
Рожеві тапочки	Дії передбачають турботу, співчуття та дбайливе ставлення до людських почуттів, проблем людини та її слабких місць; конкретна допомога людям
Пурпурні чоботи для їзди	Необхідно виступати в ролі, що обумовлена положенням або владними повноваженнями

Результати експериментального дослідження. Програма розвитку творчого мислення була впроваджена в практику.

При побудові моделі емпіричного дослідження ми, спираючись на теоретичні концепції творчості В. О. Моляко, Дж. Гілфорда, П. Торенса, Е. де Боно. Ми виходили з розуміння творчого мислення як процесу створення суб'єктивно нового продукту при розв'язанні задачі. Основними параметрами творчого мислення ми вважаємо новизну, оригінальність, гнучкість, швидкість, розробленість.

Наше експериментальне дослідження проводилось на базі Інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників Університету менеджменту освіти (м. Донецьк). В ньому прийняли участь 30 студентів четвертого курсу спеціальності «Психологія», які були поділені нами на контрольну та експериментальну групу. Експериментальне дослідження проводилось

у період з лютого по травень 2012 року. Заняття проходили один раз на тиждень на протязі 4 академічних годин.

Експериментальне дослідження включало в себе три етапи. На першому етапі був проведений констатуючий зріз з ціллю визначення рівня творчого мислення до впровадження програми розвитку творчого мислення студентів. Далі проводився сам формуючий експеримент з метою розвитку рівня творчого мислення студентів-психологів. На третьому етапі був проведений констатуючий зріз з метою визначення рівня творчого мислення після формуючого експерименту.

Рівень розвитку творчого мислення студентів вимірювався нами за допомогою вербального та графічного тестів Е.П. Торенса в інтерпретації І.С. Аверіної, О.І. Щербанової. Додатково нами була використана система ситуаційних завдань, що передбачала застосування інтелектуальних стратегій (В. О. Моляко) та три задачі консультативного проблемного характеру.

З метою визначення різниці між рівнями розвитку творчого мислення студентів до та після програми розвитку нами використовувався Т – Критерій Вілкоксона.

Середні показники, що отримані в результаті проведення дослідження, представлені в таблицях.

Таблиця 4

Порівняльний аналіз отриманих результатів до формуючого експерименту та після в експериментальній групі по вербальному тесту П. Торенса

Середній показник	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність
До занять	41, 72	44, 36	42, 83
Після занять	45, 14	49, 73	47, 37

Таблиця 5

Порівняльний аналіз результатів до формуючого експерименту та після у контрольній групі по вербальному тесту П. Торенса

Середній показник	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність
До занять	40, 77	42, 22	42, 4
Після занять	40, 08	41, 95	42, 87

Таблиця 6

Порівняльний аналіз отриманих результатів до формуючого експерименту та після в експериментальній групі по графічному тесту П. Торенса

Середній показник	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
До занять	8, 27	7	42, 11	58, 69
Після занять	9, 8	8, 53	47, 5	62, 87

Таблиця 7

Порівняльний аналіз отриманих результатів до формуючого експерименту та після у контрольній групі по графічному тесту П. Торенса

Середній показник	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
-------------------	-----------	-----------	----------------	---------------

До занять	8, 2	6, 87	40, 61	50, 22
Після занять	8, 47	6, 6	40, 7	50, 87

В експериментальній групі Т – Крітерій Вілкоксона попадає у зону значущості по критеріям швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість (графічний тест П.Торенса) та гнучкість і оригінальність (вербальний тест П.Торенса). По вербальному тесту П.Торенса по критерію швидкість попадає в зону невизначеності.

В контрольній групі Т – Крітерій Вілкоксона попадає у зону не значущості по критеріям швидкість, гнучкість, оригінальність (вербальний тест П. Торенса) та гнучкість (графічний тест П.Торенса). Т – Крітерій Вілкоксона попадає у зону невизначеності по критерію швидкість (графічний тест П. Торенса) та у зону значущості по критеріям оригінальність та розробленість (графічний тест П. Торенса).

Аналіз отриманих даних, дозволяє нам говорити про те, що за показниками швидкість, гнучкість, оригінальність (вербальний тест П. Торенса) є позитивні зміни в експериментальній групі. Це свідчить про те, що студенти-психологи, які входять до експериментальної групи набули мисленнєві вміння та навички генерувати велику кількість ідей в одиницю часу, у них збільшується варіативність ідей та з'являється новизна поглядів на вирішення ситуацій. У контрольній групі по вербальному тесту П. Торенса жодних значимих відмінностей між початковим і кінцевим зрізами не виявлено.

Результати, отриманих даних при проведенні графічного тесту П. Торенса, дозволяють говорити про те, що в експериментальній групі збільшуються показники швидкості, гнучкості, оригінальності та розробленості. Студенти-психологи набувають мисленнєвих вмінь та навичок до продукування великої кількості ідей; висувають ідеї, що відрізняються від очевидних, банальних або твердо встановлених, стереотипних (оригінальні, різноманітні ідеї); переходять від одного аспекту проблеми до іншого; використовують інтелектуальні стратегії вирішення проблем; деталізують ідеї. У контрольній групі показники швидкості та гнучкості по методики не зазнали певних змін. А показники оригінальності та розробленості по тесту збільшилися. Ми це пояснюємо тим, що творче мислення широке поняття. Воно включає вербальну і образну складові. У творчому процесі переплітаються свідоме та несвідоме. В ньому задіяні артистичність, натхнення тощо. Робота з методами Е. де Боно, а це велика частина програми, була спрямована на розвиток «латерального мислення», що є ядром творчого мислення, але значно вужче ніж творче мислення. Латеральне мислення пов'язано більше з розвитком саме словесно-логічного мислення. Таким чином, результати по вербальному тесту дають однозначні показники підвищення рівня розвитку творчого мислення у експериментальній групі, а результати по графічному тесту демонструють зміни лише за критеріями оригінальності та розробленості (графічний тест П. Торенса). До того ж проведення тесту П. Торенса та робота з системою завдань на використання інтелектуальних стратегій (В. О. Моляко) є як діагностичним інструментом, так і таким, що розвиває. Повторна робота з творчими завданнями тесту П. Торенса та системою задач з використанням інтелектуальних стратегій мали певний вплив на рівень творчого мислення студентів контрольної групи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз даних, що були отримані в результаті впровадження програми розвитку творчого мис-

лення студентів, дозволяє говорити про позитивний вплив програми на рівень розвитку творчого мислення студентів-психологів. Показники по основним параметрам творчого мислення (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість) підвищились у студентів експериментальної групи. Студенти психологи здобули мисленнєві вміння та навички генерування великої кількості оригінальних та практичних ідей. Вони всебічно аналізують проблемні ситуації, враховують точку зору інших людей, альтернативні варіанти, розставляють пріоритети тощо. У подальшому планується удосконалення програми розвитку творчого мислення. Ми вважаємо, що необхідно включити у програму більше задач на використання інтелектуальних стратегій (В. О. Моляко).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боно, Едвард де.* Латеральное мышление / Э. Боно; [пер. с англ. П. А. Самсонов]. – Мн. : ООО «Попурри», 2005. – 384 с.
2. *Боно, Едвард де.* Серьезное творческое мышление / Э. Боно; [пер. с англ. Д. Я. Онацкая]. – Мн. : ООО «Попурри», 2005. – 416 с.
3. *Боно, Едвард де.* Учите своего ребенка мыслить / Э. Боно; [пер. с англ.]. – Мн. : ООО «Попурри», 2005. – 432 с.
4. *Боно, Едвард де.* Шесть шляп мышления [текст] / Э. Боно; [пер. с англ.]. – Мн.: «Попурри», 2006. – 208 с.
5. *Боно, Едвард де.* Шесть медалей оценки / Э. Боно; пер. с англ. Е. А. Самсонов. – Мн. : «Попурри», 2006. – 160 с.
6. *Боно, Едвард де.* Шесть пар обуви образа действия / Э. Боно; пер. с англ. Е. А. Самсонов. – Мн. : ООО «Попурри», 2003. – 208 с.
7. *Моляко В. А.* Психология решения школьниками творческих задач / Валентин Алексеевич Моляко. – К. : Рад. школа, 1983. – 94с.
8. *Моляко В. А.* Психологическая система тренинга конструктивного мышления / Валентин Алексеевич Моляко // Вопр. психологии. – 2000. - № 1. – С.136–141.
9. *Реан А. А.* Психология человека от рождения до смерти / Артур Александрович Реан. – СПб. : прайм-Еврознак, 2001. – 656 с.
10. *Bono, Edward de.* Teaching Thinking. Penguin Books. London, 1976. – 269 pp.

Новікова Е. В. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

В статье рассмотрены особенности творческого мышления студентов, проанализированы концепции творчества современного украинского ученого В. А. Моляко и зарубежного ученого Е. де Боно, представлена программа развития творческого мышления студентов и дан анализ результатов ее внедрения в работу студентов-психологов.

Ключевые слова: *творчество, творческое мышление, «латеральное мышление», интеллектуальные стратегии.*

Novikova E. V. DEVELOPMENT OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS' CREATIVE THINKING

The peculiarity of students' creative thinking are considered in the article, conceptions of creativity of the modern Ukrainian scientist V.A. Molyako and foreign scientist E. de Bono are analyzed, the program for development of students' creative thinking and its results are presented.

Keywords: *creativity, creative thinking, «lateral thinking», intellectual strategies.*